

Sanja Lazarević Radak¹
Balkanološki institut SANU
Beograd

VELIKI RAT I INVERZIJA RODNIH ULOGA: ULOGA ŽENSKIH POKRETA I ORGANIZACIJA U OBLIKOVANJU EVROPSKE I AMERIČKE SLIKE O SRBIJI 1914–1918.

Rezime: Analiza tekstova napisanih o Srbiji i Balkanu, tokom i neposredno nakon Prvog svetskog rata, omogućuje uvid u dve perspektive: 1. politički ugao gledanja diplomata i novinara; 2. žena koje su bile lekarkе, medicinske sestre i neposredne učesnice u ratu. Cilj ovog rada je da istakne: 1. Načine na koje je Srbija predstavljena u engleskoj i američkoj javnosti tokom Velikog rata; 2. Označi percepciju i ukaže na ambivalentni stav prema Srbiji u javnom diskursu, koji su još uvek prisutni u različitim formama; 3. Da ukaže na ulogu žene i pokreta Sifražetkinja u promeni javnog mišljenja i percepcije Srbije u Britaniji i Americi posle Velikog rata; 4. Najzad, da pokaže prirodu stereotipa i stranputice na koje odvodi svaki oblik pojednostavljanja Drugoga.

Ključne reči: Veliki rat, rodne uloge, ženski pokreti i organizacije, Srbija

UVOD

Od sredine devetnaestog veka, preko balkanskih ratova do Prvog svetskog rata predstava o Srbiji se u diplomatskim izveštajima, putopisima i popularnoj književnosti oblikovala oko sintagmi poput „bure baruta“. Kada je u Sarajevu počinjen atentat nad nadvojvodom Francom Ferdinandom, etiketirana je kao „izazivač rata svetskih razmera“, dok je Bosna i Hercegovina prepoznata kao „lonac u kome se pripremaju svetske političke zavere“ (Showalter, 1915: 415). Srbi – još jedan u nizu balkanskih naroda; jedno od „plemena sklonih krvoprolićima“ (Bart 1849, 61) – usmrtili su vladara moćnog carstva. Iz ovoga proizilaze male političke studije, karakterologije, geo-simbolički narativi i karikature. Neki od njih će poput bartovski shvaćenog stereotipa (Bart, 2010: 127) nastaviti da se talože u istorijskom diskursu oduzimajući mesto faktografiji, delujući kao samorazumljive istine, neporecivi dokazi, opšta mesta. „Bure baruta“, „poluostrvo nesloge i mržnje“, međuplemenska netrpeljivost“ postaju predstave i stereotipi ponovljeni bez entuzijazma kao da se podrazumevaju kada je reč o Srbiji i Balkanu (Bart, 2010: 128).

Nedavno smo bili svedoci reprodukcije ovakvog govora u široj, pa i

¹ sanjalazarevic7@gmail.com

u akademskoj javnosti evropskih zemalja. Približavanje stogodišnjice otpočinjanja Prvog svetskog rata, navelo je novinare i navodne stručnjake za Balkan da se iznova pozabave ulogom Srbije u ovom velikom konfliktu. Tako se u trenucima zastajkivanja Srbije na putu pridruživanja Evropskoj uniji moglo čuti podsećanje da je upravo na tom mestu svet u trenutku zastao iznenađen destrukcijom, haosom i mržnjom. Međutim, taj govor je izložen dinamici i udvajanju. Analiza građe pokazuje da je sto godina distance uslovlilo selektivan odnos prema predstavama o Srbiji nastalim u toku samog rata. Osvrt unazad pokazuje kako su politički motivi uticali na iskrivljenje rane slike i oblikovanje nove, prilagođene aktuelnim kontekstima.

Krajem devetnaestog veka, specijalni dopisnik za list *Graphic*, Džon But, objavljuje knjigu *Nevolje na Balkanu*, predstavljajući ovaj deo sveta kao mesto stalne političke dinamike. Od Majskog prevrata do Balkanskih ratova, Evropa s nestrpljenjem očekuje nove događaje na Balkanu kako ne bi zapala u monotoniju:

„Svi žurimo u redakcije u kojima iz udobnih stolica predviđamo dugu i ružnu smrt i užurbano se prihvatamo posla da bi obezbedili vesti sa Balkana, starog, dobrog Balkana, na kojem se nešto uvek dešava“ (Boot, 1904: 2). Početak novog veka dočekan je u atmosferi strepnje, znatiželje, a o Balkanu se samo moglo reći: „Zločini su tu nešto poput prirodnih pojava, posle nekoliko generacija počinju se podrazumevati“ (Boot, 1904: 2).

Rat na Balkanu nije plemeniti izraz borbe za oslobođenje i ujedinjenje, već nešto poput političke sudbine, poput geografskog prokletstva (Lazarević Radak, 2013: 168). Tekst o Balkanu je upotpunjen saznanjem da je ovo poluostrvo nešto poput celine sukobljenih elemenata; u procesu stalnog nastajanja, preoblikovanja, te ratničkog raspoloženja. Nekoliko godina posle Buta, Vilijam Le Ku piše da je smisao njegovog putovanja na Balkan razjašnjenje velike svetske misterije. To je evropski istok sa „stalnim zaverama i zamršenom politikom“ (Le Queux, 1907: 6). U nameri da tu misteriju razreši, Le Ku se služi reprodukovanim mistifikacijama i očuđavanjem:

„Želeo sam da vidim Balkan onakav kakav jeste: te sjajne, divlje, planinske zemlje, tako pune rasnih mržnji, sukoba, krvne osvete, grozničave političke propagande, te narode sa njihovim zanimljivim vladarima i njihovim brojnim misterijama“ (Le Queux, 1907: 6–7).

Butovi i Le Kuovi tekstovi su paradigmatični kada je reč o predstavama koje su vladale zapadnim javnim mnenjem pred početak balkanskih ratova. Na Balkanu se očekivao novi sukob, a podele koje su otvorili balkanski ratovi obnovile su koncepte o vekovnim balkanskim determinantama i pripremile skicu za sliku arhaičnih netrpeljivosti smeštenih na „ukleti prostor“. Neposredno po okončanju Drugog balkanskog rata, Moris Bering se pita hoće li ovi ratovi išta promeniti i hoće li „orijentalce“ ikada naučiti zapadnoj političkoj kulturi (Maurice, 1913: 15). Ovi i slični utisci vladaju mišljenjem o Balkanu i Srbiji pred izbijanje Prvog svetskog rata.

Tokom Prvog svetskog rata, William Joseph Showalter, Henry Rowland Cottrel i Frank Fox publikuju narative o svojim diplomatskim avanturama nastojeći da objasne „ratničku prirodu“ balkanskih naroda.

Njihovi obimni izveštaji, putopisi i dnevници sažimaju istoriju „bureta baruta“ – eksplozivnog prostora u kojem se umnožavaju konflikti i na kojem raste broj žrtava prilikom teritorijalnih podela. Uprkos činjenici da je predstava o eksplozivnom poluostrvu ostala najsnažnija i najstabilnija na Balkanu, već 1915. godine se uočava preokret u dinamici oblikovanja slike Balkana usled utisaka koje putnice donose iz Srbije. Naime, dobrovoljne učesnice sanitetskih ekipa – britanske lekarke, bolničarke i žene – vojnici transformišu zaziranje i ambivalentnost u romantičarski obojenu sliku Srbije. Umesto „provokatora“, Srbija u medijima postaje „tužni heroj“, „mladost Evrope“, dok su srpski vojnici predstavljeni kao „šarmantni i inteligentni seljaci“. Tokom Velikog rata Monica Stanley, Clair Stobart, Flora Sandes i Leila Paget objavljuju svoje memoare, dok druge članice sanitetskih ekipa organizuju večeri srpske kulture u centru Londona. U tekstovima ovih žena, Srbija više nije haotični i heterotopni prostor, već utopija u kojoj je moguće izgraditi novi i pravedni svet. No, njihove misije nisu bile pokrenute tek motivima čovekoljublja koliko potrebom za ponovnom izgradnjom i učvršćivanjem vlastitog identiteta u britanskom društvu. U onoj meri u kojoj su viktorijske i edvardijanske putnice napuštale vlastiti kulturni milje kako bi dokazale ravnopravnost sa muškarcima ili izbegle teret rodnih uloga, lekarke, bolničarke, mahom sifražetkinje, iako u borbi za isti ideal, utiskivale su u tekst nove predstave o Balkanu. Zemlja kojom vladaju glad, tifus i koja je od posledica neposrednog ratnog dejstva izgubila veliki procenat stanovništva bila je osnova na kojoj su ove žene izgradile sliku Srbije i njenog stanovništva. Na ovaj način nastaju dve naizgled suprotstavljene slike: jedna koja potiče iz zapisa muškaraca, mahom diplomata i druga koja od 1915. počinje dominirati prvom. U prvoj grupi reprezentacija srećemo one o ratničkom duhu, militantnoj prirodi, agresivnom karakteru, a u drugoj one o hrabrim seljacima, požrtvovanim rodoljubima, napaćenoj zemlji i nevino prolivenoj krvi. Zapravo, hronološka distanca pokazuje da obe grupe stereotipa, premda naizgled imaju kontraparove, najzad uspevaju da se spoje u jednu celovitu sliku koja može služiti trajnim političkim manipulacijama. U tom smislu, kako to primećuju imagolozi, translatozozi i socijalni psiholozi, nema pozitivnog ili negativnog stereotipa. Svaki od njih je oblik generalizacije koji se zavisno od političkih prilika može upotrebiti u jednu ili drugu svrhu. Kao generalizacija, svako shvatanje Drugoga može biti politički ambivalentno.

MALI IZAZIVAČI VELIKOG RATA

Dva dana posle Sarajevskog atentata, nemački poslanik u Beču javio je Berlinu kako se proneo glas da se sa Srbijom treba obračunati. Autori prvih tekstova o mestu Srbije u ovom ratu bili su diplomate i ratni izveštaji koji su Balkan poznavali iz balkanskih ratova ili poslednje decenije devetnaestog veka. Tek retke žene poput Ilein Menzes koja je prikupljala podatke o Srbiji pod pseudonimom Saterlanda Menzesa, narativno prerusena u britanskog diplomatu, imale su mogućnost da raspravljaju o Istočnom pitanju i izvoze u Britaniju svoja precizna saznanja o međudinastičkim

odnosima, atentatima ili međuetničkim odnosima. Ratni izveštač Vilijam Šoualter u ovo vreme piše:

„Pre nekoliko godina rečeno je da je Balkan 'evropsko bure baruta', a ono što se na njemu dogodilo prošlog leta pokazalo je tačnost ove tvrdnje; nešto kasnije neko je zapazio da, ako je Balkan bure baruta, Srbija mora biti njegov fitilj“ (Showalter, 1915: 417).

Američki fizičar i član Nacionalne akademije nauka, Henri Roland, 1915. godine piše da je Balkan i za dobre poznavaoce i stare putnike još uvek nejasan: „Mnogi ljudi koji su srazmerno mnogo putovali još uvek nemaju ni približnu predstavu o tome šta se može naći na Balkanskom poluostrvu osim 'problema' koji se tu podrazumevaju“. Problemi o kojima Henri Roland govori se u ovom periodu pripisuju specifičnoj poziciji koju poluostrvo zauzima. Međutim, ovde se javljaju novine u odnosu na stereotipni govor o „buretu baruta“ i „politički zamršenom poluostrvu“.

Foks (1915, 2) objašnjava da je sudbina bila „gruba prema ovom poluostrvu“: „Zbog svoje geografske pozicije moralo se naći na putu velikih pokreta naroda i postalo je mesto divljačkih rasnih borbi koliko i riznica zaostataka velikih poraza ili pirske pobeda koje su podstakle uzajamne mržnje...Vekovima u istorijskom pamćenju ostaju samo krvave mrlje nad Balkanom i vekovima pre nego što se javila pisana istorija događalo se ono što je moguće sažeti kao neprekidne borbe zaraćenih naroda“. On daje stereotipna objašnjenja konflikata i predviđa sudbinu balkanskih naroda iznalazeći u svakom od njih sklonost ka konfliktu, mržnji prema susedu i zavist: „Videli smo da je krvava magla prekrivala Balkan vekovima. Tu je čitava lista zavađenih naroda. Danas su ovim razaranjima pogođeni narodi žedni krvi i tu žeđ nose kao nasleđe od kojeg se ne može pobeći. Turci, Bugari, Srbi, Rumuni i Grci mogu živeti u miru, ali samo kratko. Svako od njih nosi mržnju, strah ili prezir prema onom drugome i u miru se svi pripremaju za rat“ (Foks, 1915: 176). Ovu geo-političku analizu okončava rečenicom „Masakr je nacionalni sport na Balkanu“ (Foks, 1915: 177).

Američki profesor i diplomata Jakob Šurman u sličnom maniru zaključuje da se „uprkos njima samima sudbina naroda na Balkanu svodi na rat“ (Shurman, [www. Gutenberg.org](http://www.Gutenberg.org)). Stoga Šurman piše: „Simpatije, ogorčenost i užasi isprepletani sa nacionalističkim aspiracijama i teritorijalnim interesima okružuju ove srodne populacije u susednim državama“ (ibid). Poreklo ove netrpeljivosti, dakle, nije u trenutnim poteškoćama, već u drevnoj mržnji koja im pripada vekovima: „Vekovima je fatalna mana balkanskih naroda bila neumerenost i netolerancija udružena sa prezirivim nepoštovanjem prava drugih“ (ibid).

Ovi tekstovi uopštavaju Balkan u toj meri da je konačno teško izdvojiti pojedinačne balkanske narode i zemlje. Zapravo ovo stvarno i imaginarno poluostrvo balkanizovano je upotrebom diskursa o balkanizaciji (ibid). Sklonost ka takozvanoj balkanizaciji je lako izmestiv fenomen, te nešto poput infekcije što se ciklično javlja na malom poluostrvu preteći da zahvati čitavu Evropu. O ovome svedoče obnove govora o balkanizaciji. Ona nije bila samo sklonost o kojoj su novine pisale krajem devetnaestog veka, već je obnovljena u vreme balkanskih ratova, kao diskurs opstala tokom Prvog svetskog rata i održala se u međuratnom periodu. U politič-

kim enciklopedijama i popularnom govoru uveliko je korišćena pedesetih godina dvadesetog veka i uključila se u programske jezike sredinom devedesetih (Kulavkova 2006, 15–47). Ovaj diskurs je vladao tekstem o dekolonizaciji, mobilisan je u vreme revolucija i najzad se iznova sretao u britanskim novinama dvehiljaditih kako bi se njime označili irski i škotski zahtevi za referendumima (Lazarević Radak, 2011: 156).

Edvardijansko doba i borba za prava žena: patriotizam izvan maskulinističkog konteksta

Takozvani edvardijanski period i vladavinu Džordža V obeležilo je jačanje tenzije koju su osećali svi društveni slojevi. Ovo će označiti i početak skiciranja, uslovno rečeno, nove slike Balkana. U takvoj atmosferi nastaje i pokret sifražetkinja koje najpre formalno podržavaju levičari i uopšte, liberali, a potom ih i jedni i drugi izlažu kritici i gotovo sasvim napuštaju. Nagoveštaji značaja koji bi ovaj pokret mogao imati, javljaju se još krajem devetnaestog veka kada su žene pravo glasa tražile primenjujući mirne i nenasile metode, verujući da se plan može ostvariti mirnim putem i korišćenjem razumnih argumenata. Prvi svetski rat je ponudio proces redefinisanja rodnih uloga i prevazilaženje ograničenja koje nameće vlastito društvo. Ne samo da su žene na različite načine učestvovala u ratu, nego je on ovog puta omogućio putovanja i učešće u aktivnostima tradicionalno i stereotipno rezervisanim za muškarce. Još od osnivanja britanskog Crvenog krsta koji je ženama omogućio izlazak iz uskog društvenog prostora u kojem su se kretale, a obezbeđivao glasnu podršku društva, preko različitih dobrotvornih organizacija, žene su se mogle postepeno i ovog puta bez prateće kritike društva uključiti u rat. Uostalom, Bolnicu škotskih žena koja je delovala na Balkanu finansirale su sifražetkinje. Evo kako Kler Stobart, u svom putopisu sa Balkana, *Plamteći mač u Srbiji i drugde*, objašnjava delovanje žena u ratu kao način da se razbiju rodne predrasude: „Praktična demonstracija činjenice da je predrasuda predrasuda, raspršiće njeno fantomsko delovanje“ (Stobart, 2004: 2–3). U političkoj i društvenoj klimi u kojoj postaje nemoguće dobiti tako osnovno pravo kao što je pravo glasa, žene se opredeljuju da u ratu, shvaćenom kao simbolički muški prostor, ostvare jednakost. Ujedno, kroz isticanje patriotizma, nacionalne odbrane, korišćenje onoga što danas prepoznajemo kao maskulinistički diskurs, one ulaze u živi svet političkog. Putovanje na Balkan o kojem se još uvek reprodukuju slike poput onih o stalnoj zavađenosti, nemiru i zločinima, uporedo dobija drugo lice – izvrnute muškosti.

Rat i inverzija rodnih uloga

Duhovna klima prve decenije dvadesetog veka dolazi do punog izražaja u memoarskoj građi, dakle u putopisima, pismima, dnevnicima i izveštajima engleskih i nešto ređe američkih i australijskih učesnica u Prvom svetskom ratu. Mada su učestvovala u ratu u čitavom svetu, one koje su otputovala na Balkan, delovale su kao lekarke, bolničarke i vojska, uglav-

nom u delovima Srbije i Bugarske. Srbija na diskurzivnom nivou postaje Britanija u malom gde se projektuju predstave o vlastitoj hrabrosti, nesebičnosti, snazi. I u ovim tekstovima, Balkan zadržava etničku i političku složenost, i u mnogo čemu izvrće očekivanja engleskih putnika. Zamršeni odnosi ipak postaju nešto što se tiče njihovog stanovništa, ono sporedno, unutrašnje, tradicionalno, što se ne tiče drugih. Prvi put u putopisima sa Balkana stanovnici ovog poluostrva imaju pravo na unutrašnje identitete i unutrašnji politički život koji putnica nije prinuđena da rešava. Pred njima se nalaze važnija pitanja poput odbrane nacionalnih interesa same Britanije, poput brige za zadobijanje jednakosti sa muškarcima. Paradigmatični primer učesnice rata i žene-oficira Flore Sends koja nosi uniformu i postaje „ravnopravna sa muškarcima u Srbiji“, tek pokazuje kako je na osnovu ovih putopisa i izveštaja konstruisan sasvim novi Balkanac. Balkan je prostor na kojem dolazi do inverzije rodnih stereotipa. Monika Stenli koja je predvodila britansku kraljevsku sanitetsku službu, čiji je zadatak bilo lečenje obolelih od tifusa i zaustavljanje ove bolesti, Srbiju prikazuje kao zamišljenu, idealnu Britaniju u malom, u kojoj bi muškarac pokazao najviši stepen posvećenosti naciji, a pri tome zadržao kvalitet nežnosti: „Ranjeni su tako zahvalni za sve što uradimo. Zovu nas 'sistra', ili 'dobra sistra'. Srpski muškarci deluju tako krhko, sa izuzetkom više klase koja je uglavnom snažna. Pred njihovim patriotizmom možemo se samo spustiti na kolena i moliti se za malo vere koja će naučiti svakoga od nas da bude dovoljno hrabar da učini isto. Njihova zemlja, prelepa i plodna kao naša, razorena je, puna bolesti, rata i gladi, pa ipak, oni nastavljaju dalje (Stanley, 2005: 102)“.

Ali, šta to Monika Stenli želi da vidi u Srbiji? Da li je to mesto na kojem su već deca jednaka kroz rat, da li je rat ono što treba da zbliži muškarca i ženu? U tekstovima engleske bolničarke Kler Stobart, srpskom ratniku se pripisuju osobine priželjkivanog muškarca koji uspeva da uravnoteži agresivnost i emocionalnost. Stobart izveštava: „Niko srpskog vojnika ne može optužiti za kukavičluk, ali njegova odbojnost prema ratovanju i ljubav prema domu toliko su izraženi da je lako prepoznati ih po žustrom hodu, nasmejanom licu ili po sporim pokretima i depresivnom držanju, zavisno od toga da li u sivo obučeni vojnik ide kući na deset dana ili u komandu“. Ona srpskim vojnicima pripisuje svojstva nadbića, neke vrste superiornog ratnika, nastojeći da na taj način udvoji nedovoljno hrabrog britanskog vojnika koji živi u značajno boljim uslovima: „Srbi su veoma hrabri i neki od njih neverovatno dobro podnose bol. Jedan pacijent je imao operaciju kičme, nekoliko slomljenih rebara mu je uklonjeno. Hodao je oko dva sata kasnije“ (Stanley, 2005: 205).

Ovakva predstava nalikuje onima koje joj prethode. Premda su skloni nekooperativnosti i ratovanju, balkanski narodi su izdržljivi, a to je i jedan od razloga zbog kojih nastavljaju da se bore. No, za Kler Stobart, ovde je reč o pacifizmu, o ljubavi prema domovini koja omogućuje da se polazeći od vlastitog voli čitav svet. Ona je mesto na kojem se nadljudskim naporima pobeđuju fizički i emotivni bol. Ljubav prema domovini koju će docnije preporučiti i svojim sunarodnicima omogućuje da se trenutak nadživi i da se podnesu naizgled nezamisliva stradanja. Srbija je mesto na

kojem se u trenutku koji omogućava rat, u strahu koji on zavodi, nalaze slike koje mogu ispuniti želje.

„Naši ranjenici su najšarmantniji pacijenti koje možete zamisliti i uvek je radost ići u stovarište i porazgovarati sa njima. Oni su izuzetno inteligentni i sa divnim smislom za humor, sa potpunim odsustvom sirove vulgarnosti. Oni su toliko viteški učtivi i prefinjeni u ponašanju prema sestrama i prema nama ženama uopšte, a prepuni ljubavi i zahvalnosti za pomoć koju im dajemo da je bilo teško uopšte shvatiti da to nisu oficiri, nego tek obični seljaci sa malo znanja o bilo čemu izvan njihove nacionalne istorije“ (Stobart, 2004: 24).

Govor o svojim pacijentima zaključila je rečenicom: „Svaki srpski seljak je pesnik“ (Stobart, 2004: 24–25). Ovaj seljak i ratnik, radikalno je različit od vekovima zamišljanog idealnog evropskog muškarca, a naročito muškarca kakvog je proizvelo doba prosvećenosti. Ući u ovaj prostor tamo gde je to moguće, značilo je zadobiti ga bar simbolički, bar delimično i na granici Evrope. Ukoliko je ta granica bila i kulturna granica, pa tako i granica između evropskih i nekih drugih vrednosti, onda je bilo utoliko lakše zadobiti moć koju je mogla da ponudi. Ukoliko je Balkan bio sastavljen od već tradicionalno marginalizovanih društava, od onih koja su u devetnaestom veku bila predstavljana kao zaostala, varvarska, manje vredna, onda je i putovanje u ovaj deo sveta moglo biti jedan od načina da se razbije ustaljena hijerarhija. Suptilni muškarci, seljaci kao rođeni pesnici, naročita priroda ratnika, viteštvo i plementnost otkrivaju samo neke od projekcija putnica. Najpre, Balkan je poslužio kao mesto na kojem se može potvrditi, na kojem se može dokazati vlastita vrednost u sudelovanju u muškoj sferi, a potom je bio i simbolički feminino društvo. Na kraju, u predstavi balkanskog, u ovom slučaju, srpskog muškaraca, projektuju se nade u budućnost i konstruiše neka vrsta idealnog, budućeg muškaraca, onoga koji tek treba da bude ostvaren. Na njemu zapravo žive muškarci koji uravnotežuju konstruisanu suprotnost između muškarca i žene, ali i žene koje „svojom snagom“ čine isto.

U mešavini romantičarske vizure i težnje za oslobođenjem od nametnutih rodnih uloga, Balkan postaje idealno, ali i dalje civilizacijom neiskvareno društvo. Uostalom, rod uvek ima svoju geografiju. Argumenti o pozicioniranosti omogućuju učvršćivanje konstrukcija muškosti i ženskosti, uključujući ukrštanje različitih dimenzija različitosti. Ujedno, on se koristi kao polje na kojem je moguće testirati potencijale kako žene tako i muškarca, a da muškarac ne bude nužno shvaćen kao direktni i jedini uzrok pritiska sa kojim se žena suočava. Zato je jednako važno prisetiti se šta je to englesko društvo shvatalo kao žensko, a šta kao muško, koji su to konstrukti koji se ruše na primeru Balkana. U devetnaestom veku žene svih slojeva ostaju pretežno okrenute domaćoj sferi. Retke žene koje su se uspele afirmisati kao spisateljice ili umetnice različitih profila, uglavnom su morale raditi pod pseudonimom. U drugoj polovini devetnaestog veka, nasuprot često idealizovanoj slici postepenog oslobađanja i izlaska žene iz senke društva, statistike svedoče o naglom porastu nasilja nad njima. U Britaniji se Prvi svetski rat i dalje shvatao kao „eliksir od krvi i čelika“ koji treba da nahrani i ojača „pravog britanskog muškarca“. Premda je društvo

u kojem su se ove putnice zatekle bilo patrijarhalno i premda one uviđaju zavisnost društva od uloge žene, naročito manuelnog rada, na Srbiji se preslikava romantičnost seljačkog društva koje kao da je izgubljeno u želji za stalnim napredovanjem. U isto vreme, one podržavaju jedan maskulinistički diskurs, mimikrijski se utapajući u svet koji se tradicionalno razume kao muški. Ovde se afirmiše diskurs o naciji, nacionalnosti, očuvanju nacionalnog imena, identiteta, kao i drugde. Svakako ne treba zanemariti ni činjenicu da je rat kao prostor na kojem je moguće dokazati snagu, patriotizam i posledično, u skladu sa normama i zahtevima vremena, jednakost, bio korišćen u istu svrhu ne samo u Srbiji nego u različitim delovima sveta. Sticaj političkih okolnosti, propaganda i verovatno, mogućnost da se ženama prepušta putovanje u marginalnije delove Evrope, uprkos klasi kojoj su mogle pripadati, doprinelo je većem broju učesnica na ovim frontovima. Uporedo sa ovim, zahvaljujući njima, u Britaniji su organizovana okupljanja i svečanosti posvećene Srbiji što je rezultovalo novim odjekom i novom vrstom zainteresovanosti za taj deo sveta.

Ovaj kontekst će izmeniti predstave o Balkanu u narednih dvadeset i pet godina. Sve političke i kulturne promene koje će uslediti umnogome će izmeniti predstavu o Balkanu. Izveštaji lekarki, vojnika, učesnica sanitetskih ekipa bile su tek prvi talas koji je pripremio podlogu za oblikovanje „seljačkog“, „neiskvarenog“, „plemenitog“ i „časnog“ Balkana. Jedna „pozitivna“ slika o Srbiji kao prostoru podržana je predstavom o plemenitosti, uzvišenosti i herojstvu njenih stanovnika. Premda ovo uglavnom važi za Srbiju, čitav Balkan će u značajnoj meri biti osvetljen ovom „sakralizacijom“ zemlje-ratnice. Zamišljeno kulturno oslobađanje koje je trebalo da se odigra posle balkanskih ratova zaustavljeno je početkom Prvog svetskog rata. U tom trenutku, Velike sile se kolebaju da li da Srbiju označe kao opasnog izazivača svetskog rata – „fitalj“, „okidač“, ili da glorifikuju njeno herojstvo. U Velikoj Britaniji su mišljenja ostala podeljena. Većina izveštača se divi Srbiji, ali u pozadini divljenja, prepoznaje se strepnja od opasnosti geografskog položaja i karaktera stanovništva koje je sklono izazivanju konflikata svetskih razmera. Opšti zaključak će biti da je konflikt i tako bio neminovan. Figure zaostalih i nedovoljno inteligentnih pripadnika uzajamno „zavađenih plemena“, sada su transformisane u one o ratnicima-seljacima. Romantizacija donedavno varvarskog stanovnika neiskorišćene zemlje našla je mesto u stanju rata, haosa i inverzije gde je u pitanje dovedena vladajuća etika. Upravo u ratu koji uspeva da uzdrma opštevažeće norme, da dovede u pitanje vrednost ljudskog života, da sruši ili se pak naruga postojećem poretku, nalaze se moći, ako ne transformacije, onda delimične izmene do tada uspostavljenih slika. Rat je granični trenutak po čijem okončanju je moguće uspostaviti novi poredak ili učvrstiti stari. Čitavom Evropom vlada inverzija koja je zavladała Balkanom, uzdrmani su naizgled čvrsti etički stubovi, vrednosti i norme. Izveštaji i dnevници sa balkanskih frontova koji šire relativno novu sliku Balkana prodaju se u sve većem tiražu jer sada postoje adekvatni kanali za to. Priče i fotografije koje su donele sa fronta već su obišle Englesku. Rat se okončava i žene dobijaju pravo glasa. Na Balkanu se osnivaju nove bolnice, uspostavljaju nove institucije, te kao da je baš ovaj rat bio osnova za ulazak Balkana u drugačije,

novo stanje. Balkan je i dalje marginalni deo sveta, ali mu Britanija sada pruža pomoć iz drugog ugla. Najzad, Srbija kao balkanska zemlja prošla je ispit savezništva i počela se tretirati kao ravnopravni vojnik u velikom svetskom ratu.

SRPSKI/BALKANSKI HEROJ/RATNIK: SINTEZA STEREOTIPA

Letimični pogled na dve grupe stereotipa: 1. one o urođenoj destruktivnosti koja uvlači čitav svet u međuplemenske razmirice, i 2. koji stanovništvo Balkana, a naročito Srbije predstavlja u svetlu viteštva i herojstva pokazuje da su reprezentacije i diskursi dinamični, te da mesto jednog lako može zauzeti drugi. No, dublja analiza pokazuje da iza ovih naizgled različitih slika o singularizovanom balkanskom heroju opstaje diskurs dugog trajanja. Ma kakav taj ratnik bio – dobar/loš, ili preciznije, bilo da se borio na strani Dobra/Zla, njegova priroda ostaje ratnička, patriotska i najzad, odbrana njegovih nacionalnih interesa neretko dobija zastrašujuće forme. Premda su žene-vojnici, bolničarke, lekarke i druge saradnice savezničkih snaga gradile takozvanu pozitivnu sliku o srpskom ratniku, ne treba zanemariti činjenicu da je svaka pojedinačna slika zasnovana na generalizaciji. Predstaviti jedan kulturni svet u odabranim terminima stoga što je nemoguće predstaviti ga u svom njegovom bogatstvu uvek znači osiromašenje. Posle Prvog svetskog rata, u iscrpljenom svetlu, zavladao je pobednička euforija. Ona je donela divljenje „malim narodima koji su se uspeli izboriti za svoju samostalnost“. No, oni su ostali skloni težnji ka ostvarivanju samostalnosti koja se lako iznova čitala kao autonomija, a ova kao separatizam. Razlozi za to se nalaze u prirodi same slike i u nju smeštenog stereotipa. Slika povezuje nezavisne jedinice članova iste zajednice. Ja/Mi posmatra Drugoga, a slika Drugoga prenosi pojednostavljeni kolektiv (zajednicu, zemlju, narod). Slika je govor jer postoji da bi se prenosila. Ona je jedan prevod Drugoga, a stoga i autprevod ili refleksija vlastite kulture. Tekstovi koji čine sliku su selektivni, programirani i neposredno podložni pogrešnom tumačenju od strane konzumenata (čitalačke publike). Pored toga, objašnjenje/prenošenje Drugoga je po pravilu iskrivljeno usled delovanja imaginacije. Slika ostaje neprecizan govor, iskrivljeni ključ. Njegova osobena i moćna predstava je stereotip. Ona je znak koji se nesvesno upućuje kako bi se izvelo pojednostavljeno tumačenje. Stereotip je jednoznačna predstava. On prenosi suštinsku poruku, širi suštinsku sliku – prvu, poslednju i najznačajniju (Pažo, 2002: 106–107). Nastajući kao mešavina atributa i suštine koja čini mogućim stalno zaključivanje od posebnog ka opštem, stereotip se postavlja na pridevski plan, postajući suština. Stereotipna veza preko samog stereotipa postavlja okvir za postupak definicije i atribucije, pa otuda formulacija „taj narod je...“; „taj narod nije...“ S obzirom na ovu osobinu on daje prizvuk neprikosновенosti, te može biti mnogovekovan (prenošen i pripovedan u nekom prošlom vremenu). Stoga opšti utisak o jednoj grupi/narodu predstavlja izraz blokiranog vremena, pa otuda i mogućnost standardizacije stereotipa i njegovog širenja u svakom

kulturnom izrazu koji je proizveden u seriji tekstova. U tom smislu postaje prenosilac informacije o drugome, pa je polikontekstualan i ponovno upotrebljiv u svakom vremenu (Pažo, 2002: 108–109).

Zanemarivanje bogatstva istine u postupku prenošenja stereotipa postaje blisko neistini. Kao što je poznato iz uvida u imagošku literaturu, u postkolonijalnu kritiku i translatoške studije, Balkan, a sa njim svakako i Srbija igrali su ulogu takozvane mračne ostave, bauka Evrope, bilo da su to ratni izveštači, diplomate, obaveštajci, reč je o margini, o delovima sveta koji se etiketiraju upotrebom prideva koji se dovode u vezu sa političkim opasnostima kakvi su atentati, revolucije i ratovi. Kada političke prilike to zahtevaju, ovi delovi sveta se dovode u vezu sa opasnostima i uklanjaju iz simboličkih okvira Evrope koja je u sinonimnom odnosu sa svim što se smatra uzvišenim, civilizovanim. Političke prilike ponekad zahtevaju mobilizaciju novih predstava, pri čemu se stare predstave privremeno potiskuju ili sklanjaju u stranu. U ovom procesu jedna zemlja koja je označavana kao „herojska“, lako može postati „ratnička“. Reč je o onim imenicama i pridevima čija se semantika lako iskrivljuje. Herojstvo može preći u ratništvo, ratništvo se dovodi u vezu sa pretnjom za egzistenciju, sa zločinom. Kada je potrebno interpretirati prošle događaje ili skrenuti pažnju sa aktuelnih, marginalni delovi sveta u igri simboličke geografije mogu dobiti nova simbolička značenja, postati opterećeni novim stereotipima. Potrebna je simbolička veza između prošlog, sadašnjeg i budućeg značenja.

Dakle, ukoliko je na početku Prvog svetskog rata, britanski i američki odnos prema Srbiji bio ambivalentan, ukoliko se Srbija nije dovoljno poznavala sticaj okolnosti je lako mogao obezbediti pozadinu za etiketu „izazivača najvećeg rata u istoriji čovečanstva“. S obzirom na to da je Balkan, u imperijalnom kontekstu, jedno od kasno otkrivenih područja, javnost evropskih zemalja ne poznaje dovoljno ovaj deo sveta. Dakle, mogli smo uočiti da se Prvi svetski rat okončava jednom uslovno „pozitivnom“ slikom u okviru koje britanska javnost, američki izveštači, novozelandski članovi sanitetskih ekipa Srbiju nazivaju „malom herojskom saveznicom“, „zemljom koja je odbranila Evropu“. Nedavno smo mogli čuti kako se stare etikete sa početka ovog rata, kakve su „izazivač svetskog konflikta“, iznova oživljavale da bi poslužile svrhama simboličkog mapiranja uslovljenog novim političkim i ekonomskom kontekstom. Ovo je jedan u nizu primera delovanja stereotipa na području političkog života.

LITERATURA

- Bart, Howard Douglas. *Excursions in Albania: Comprising a Description of the Wild Boar, Deer and Woodcock Shooting*. London: Wm. H. Allen and CO, 1842.
- Bart, Rolan. *Zadovoljstvo u tekstu i Varijacije o pismu*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Barring, Maurice. *Letters from the Near East 1909. and 1912*. London: Smith Elderand Co., 1913.
- Boot, John. *Trouble In the Balkans*. London: Hurst and Blacket LTD., 1904.

- Fox, Frank. *The Balkan Peninsula*. Black, London: LTD Soho, 1915.
- Kulavkova, Kata. „Balkanskiot model na svet“. Vo *Balkanska slika na svetot*. Skoplje: MANU, 2006.
- Lazarević Radak, Sanja. *Na granicama Orijenta*. Pančevo: Mali Nemo, 2011.
- Lazarević Radak, Sanja. *Otkrivanje Balkana*, Pančevo: Mali Nemo, 2013.
- Le Queux Williams. *An Observer in The Near East*. New York: E. Nash, 1907.
- Pažo, Daniel Anri. *Opšta i komparativna kniževnost*. Skopje: Makedonska kniga, 2002.
- Showalter, William Joseph. *The Kingdom of Serbia*, New York: National Geographic, Vol XXVII, April, 1915.
- Shurman, Jacob Gold. *The Balkan Wars 1912-1913*, www. Gutenberg.org.
- Stanley, Monica. *My Diary In Serbia*. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent&Co., Limited, 1915.
- Stobart Clair. *The Flaming Sword in Serbia and Elsewhere*. London: Imperial War Museum, London, 2004.

Sanja Lazarević Radak

THE GREAT WAR AND GENDER ROLES INVERSION: THE ROLE OF WOMEN MOVEMENTS AND ORGANIZATIONS IN SHAPING THE AMERICAN AND EUROPEAN IMAGE OF SERBIA FROM 1914 TO 1918

Summary: The analysis of the texts on Serbia and the Balkans during and immediately after the Great War offers an insight into two perspectives: 1. political perspective of diplomats and journalists; 2. perspective of women that worked as doctors, nurses and immediate participants in the War. The aim of this paper is to emphasize: 1. the ways in which Serbia was represented in the English and American public during the Great War; 2. the perception of the ambivalent attitude towards Serbia in public discourse still present in various forms; 3. the perception of the role of women and suffragette movement in the change of public image and perception of Serbia in Great Britain and the USA after the Great War; 4. finally, the nature of stereotyping and traps that every form of the simplification of the Other eventually results in.

Key words: the Great War, gender roles, women movements and organizations, Serbia

